

УДК 82.091

Галина Александрова

БОРИС ГРІНЧЕНКО І «ДРУГОРЯДНІ» УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ

На основі літературно-критичних статей та епістолярної спадщини Б. Грінченка аналізуються його погляди на творчість «другорядних» українських письменників, які засвідчували його небайдужість до розвитку рідної літератури на високохудожніх засадах.

Ключові слова: письменницькі ряди, генії, класики, «другорядні» письменники, критика, літературний процес, епігонство.

Література кожної епохи мала своїх видатних письменників — талановитих, навіть геніальних: «літературні святі» (В. Шкловський), «генерали» (Ю. Тинянов), «полковники та капітани» (І. Айзеншток), «стовпи» (М. Плевако), Наполеони (С. Кормилов). Однак були і письменники середнього рівня або й малоталановиті. Задля класифікації величин створено таку форму упорядкування, як ряд [11, 9]. У ціннісному відношенні завжди виділяється вище й те, яке «не досягає» до нього, а також більш локальне, скромніше й навіть непоказне. Щоправда, не уточнюється, скільки ж (других, третіх...) «рядів» допускає поняття «літературний процес».

Спостерігається приблизно така градація оцінок, які визначають масштаби художніх обдаровань серед представників «першого» ряду: геніальний, великий, знаменитий, талановитий, видатний, відомий [14, 15]. Теоретичні дефініції для творців літератури «другого» ряду не зовсім оформлені: їх називають другорядними, «рядовими літератури», меншими, малими, дрібними талантами, підмайстрами, літературними ремісниками, епігонами або й представниками «третього» ряду. Як приклад «третьорядного» письменника можна згадати копача Бонавентуру з комедії «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, який міркував про те, що коли не знайде скарб, то сяде писати комедію — «Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда» [10, 98]. І починає декламувати нібито власну комедію, яка починається словами «Еней був парубок моторний». Бувають моменти, — наголошував С. Єфремов, — коли серед літературних діячів помічається особливий вплив саме таких, випадкових осіб, які зовсім далекі від літератури, але, раз потрапивши в сферу її тяжіння, «присмоктавшись» до неї, надають їй певного характеру. І велетень, і сонм пігмеїв часто здатні до однакових результатів, відхиляючи літературу від звичного шляху з тією, проте, різницею, що ведуть

вони до протилежного: перший слугує розвитку, другі — приниженню і занепаду [9, 104]. На переконання С. Єфремова, у розвинених літературах, у яких верхи і низи літератури майже не перетинаються, такі, як Бонавентура, залишаються непомітними і не впливають на її розвиток, на відміну від української, в якій вони стають цілим суспільним явищем.

До тих, хто принципово не погоджувався із вишуканим провінціалізмом української літератури і докладав зусиль до того, щоб вивести рідне письменство з тісних та образливих рамок «хатнього вжитку», прагнув, щоб у ньому було якомога менше «Бонавентур», належав Б. Грінченко. Він повсякчас дбав про те, щоб протистояти хвилі епігонства, подолати псевдошевченківські шаблони, що панували в українській літературі 1870–90-х років. Погляди Б. Грінченка-критика були об'єктом досліджень А. Погрібного, Б. Яременка та ін. Мета нашої статті — звернути особливу увагу на ставлення Грінченка до маловідомих, друго- чи й третьорядних письменників, яке засвідчувало його небайдужість до розвитку української літератури, прагнення бачити її високохудожньою, конкурентноздатною у світі. Негативно ставлячись до явищ, які не додавали вартості рідному письменству, Б. Грінченко продовжив традиції П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Білика. Останній, зокрема, звертав увагу не лише на примітивні писання «віршомазів», а й на їхню суспільну шкоду, називаючи діяльність другорядних авторів «літературним злочинством» (стаття «Перегляд літературних новин»).

«Єсть література, єсть і макулатура» [15, 378], — так суворо розмежовував високе мистецтво і графоманські спроби Б. Грінченко, називаючи останні «мотлохом», «базаровою літературою» [15, 379]. Осуд ним малохудожніх літературних творів іноді мав надміру емоційний характер. Шкідливість «літературного сміття» критик вважав очевидною і не бачив потреби переконувати в цьому.

1891 року він полемізував з цього приводу з М. Комаровим, пишучи йому: «Ви кажете, що може, я думаю, що не варто й бібліографії вести. Навпаки. Тільки мені здається, що її треба вести так: Самійленкові — два стовпці друку; Кернеренкові — два рядки. Себто про останнього на кшталт цього: «Вийшла книжка. Ні ладу ні складу, ні ніякого розуміння. Здатна до вживання на обгортки». Буде! — Мені, бачите, здається, що Устенків та Кернеренків та водевілістів Бораковських не дошкулиш поважно-розглядаючими рецензіями: у їх на се дуже товста шкура. А їх треба *знищувати!* (виділення автора — Г.А.). Про їх треба або зовсім не балакати, щоб не брати дурно місця, що здались би на інші твори, або коли балакати, так так, щоб вони після того балакання *сичали* (виділення автора — Г.А.) з болю і більш не сікались до вогню» [13, 95].

Позитивна оцінка Б. Грінченком творів В. Самійленка викликала заперечення Т. Зінківського, який бачив у ранніх поезіях молодого автора лише «вбожество мислі і барви поетичної... ходульну, кострубату, вишукану й мертвецьки-бліду мову, шатковану попросту капуста» [13, 94]. Б. Грінченко намагався довести приятелю помилковість такого погляду і переконував: «Який би там малий з твого погляду Сам[ійленко] не був, а все ж з усіх поетів «вісімдесятих» років він найкращий» [13, 94]. Критик доводив, що правильно схарактеризувати творчість певного письменника можна лише на тлі сучасної йому літератури, порівнюючи її з «продукуваннями інших віршописців». Аргументуючи свої думки, він писав: «Що ж тут дивного, що коли людина, гинучи серед вонючого мотлоху з Петрусів, Кернеренків, Шибитьків, Пилипців, Хуторничок, Жарків і т[ак]е інше, стрівши нарешті людське слово, каже: «Дяка Богові! Нарешті видно людину і слово людське, а не мекання чуть!» [13, 94].

Згідно з такими переконаннями Б. Грінченко писав відгуки на книжки другорядних авторів. «Зовсім нема ні крихти життєвої правди, ні акції. Ні навіть путящої мови... Шкода паперу й праці, що пішли на видання сієї нікчемної книжки» [3, 33], — писав він про п'єси К. Ванченка-Писанецького; «Читати книжки не можна, ні іскорки таланту» [16, 196], — зазначав про збірку віршів Т. Онопрієнка-Шолкового; «Не можна читати не плюючи» [15, 379], — говорив про деякі водевілі Г. Бораковського, водночас зауважуючи про автора, як про «чоловіка з таланом та освітою» [15, 379], який, проте, брався за жанр, що не відповідав внутрішній природі його творчості і марнував літературне обдаровання на нісенітницю; його водевілі побудовані на грубому, навіть огидливому штукарстві, хоча він мав «справжній талан драматичний» [15, 236]. Творам цього горе-письменника Грінченко протиставляв «Збираницю з рідного поля» Панаса Мирного. Його він вважав «першим

із сьогочасних письменників» [13, 91] і називав «великим поетом нашого часу... котрий оновить наше письменство і стане у лавах великих письменців європейських» [5, 291].

Посередні, бездарні книжки Б. Грінченко критикував, приміряючи до них високі мірки вершин світового письменства. «Але де ж сам Гоголь брав ці сюжети? — З народних легенд, переказів — там непочате і багате джерело поезії. Чому б і нашим «авторам», не переживуючи старого, брати сюжети (коли вже своїх дасть Біг!) там, де й Гоголь їх брав?» [13, 96] — ці рядки критик спрямував проти комедії Ф. Устенка-Гармаша «Майська ніч». «Бідний, бідний Гоголь!.. — обурювався він таким «продовжуванням традицій». — Бо хто ж його тільки не шарпає, не нівечить! Ось і д. Устенко теж взяв його за боки і... ушкварив цілу «комедію»! [13, 96].

Методику написання таких творів Б. Грінченко характеризував як літературну крадіжку, обкрадання «кого першого стріне: прочита Шевченка — з Шевченка вкраде; прочита в російській хрестоматії Лермонтова — з Лермонтова вкраде; вкраде, перекрутить, свого доложить і вийде така нікчемність, як, напр., «Перші ліричні твори» Я.В. Жарка» [15, 378]. Б. Грінченко наголошував: якщо такі автори пишуть оповідання, то нітрохи не зважають на сюжет і пишуть що-небудь на кшталт «Літніх крас» д. Царинного; якщо пишуть п'єси, то переробляють «безталанного Гоголя»... або тисячу разів стоптаний сюжет «Наталки Полтавки» або «Москаля-чарівника» (йдеться про п'єсу Свенцицького «Чоботи» — Г.А.) [15, 378]. Але найдивовижніше, за спостереженнями Б. Грінченка, те, що і талановиті автори «не втікають од цього все зопсовуючого впливу, підлягають цій базаровій літературі і починають писати в такому ж дусі» [15, 378].

У хвилі епігонства Б. Грінченко вбачав певну загрозу для дальшого розвою та престижу української літератури. Незважаючи на досягнення, зазначав він, «наша література убога», а через це «кожна безталанність більш у нас має надію уславитись, ніж у якій іншій багатій літературі» [6, 269]. І тому таких «письмовців», усяких «Хуторничок, Жарків і інших» (критик повсякчас говорить про них у множині, наголошуючи цим, з одного боку, свою зневагу до них, а з другого — масовість явища графоманства — Г.А.) в українській літературі надзвичайно багато, і читач не бачить нічого дивного в тому, що творчість такого «поета» представлена у збірнику поряд з І. Нечуєм-Левицьким чи Д. Мордовцем. Ось чому критика мусила звертати увагу на такі явища і аналізувати речі, що художньо безвартісні, але які потребували розгляду і розмови через своє значення для розвитку нашої літератури. Не варто, на думку Б. Грінченка, втішатися тим, що з'являються такі українські книжки: «...краще було б

зовсім кинути білими чотири листки, ніж надрукувати на них четверо цих віршів» [6, 269] (йдеться про твори Дніпрової Чайки, А. Конощенка та І. Залозного — Г.А.). Невтішний висновок він, зокрема, зробив у статті «Дві книжки»: «Одложіть од їх (книжок, що вийшли у 1880-х роках на Східній Україні — Г.А.)... твори Левицького, Кропивницького, Карого... ще одну-дві книжки... а усе останнє — гляньте — що се таке?.. Що таке сі Хуторнички, Шибитьки, Ванченки? Що вони пишуть?.. До чого ми дожилися, що Устенки та Кернеренки або ще й Шибитьки з Онопрієнками захарастили усю літературну ниву?» [15, 378–379]. Найпотворнішою рисою писань епігонів Б. Грінченко вважав те, що вони не знають життя, про яке пишуть. Спроби зміцнити українське письменство «патріотичними» бездарними варіаціями «про Хому, та хвиги-миги, та про козаків» письменник дотепно висміяв і в художніх творах («З задрощів», «Осли на Парнасі», «Химчині співи», «Патріот» тощо). Про літераторів, які брак художності прагнули компенсувати національною ідеєю, Б. Грінченко відгукувався особливо неприхильно. Якщо на початку 1890-х років він ще вибачав низький рівень творів, на яких позначалися прояви «етнографічного патріотизму», якщо автор виражав «потреби українства», то в пізніших рецензіях він на це не зважає. Вартий уваги щодо цього його «присуд» збірці Я. Жарка «Пісні» (1905): «Двадцять „пісень“, ні одної інтересної думки, ні одного оригінального образу, ні одної нової теми. Є трошки патріотизму.

Все останнє на одну тему:

Він зо мною поговоре,
Любо поцілує...

Або не поцілує, часом розсердиться, часом зрадить і не прийде, часом іще яку дурницю зробить і дасть авторові змогу переспівати Забілу, Щоголева, Гребінку чи народну пісню — у своїй “власній” пісні» [12, 138]. І навпаки, до тих посередніх творів, де звучали соціальні мотиви, критик був поблажливіший. Саме так він оцінив, наприклад, поезію К. Соколовської «На хуторі», «пропанська тенденція» якої «затуляє», за його словами, «і погану форму, і взагалі неталановитість авторову» [8, 103]. Позитивно Б. Грінченко висловився і про сильні за соціальним звучанням вірші І. Манжури зі збірки «Степові співи та думи», але про деякі твори («На степу і в хаті», «З заробітків», «На добрій ниві») писав, що вони «ніяк не можуть зватися поезією, бо се більш політико-економічні міркування у віршах, ніж поезія» [4, 235], знаходив у них багато русизмів, понівечених слів, невластивих українській мові конструкцій, і на підставі аналізу поезій доходив висновку, що молоді українські письменники в мові «пішли назад од своїх попередників і вчителів — Куліша, Шевченка, Левицького» [4, 235].

Досить часто критичні «присуди» Б. Грінченка різкі, категоричні і не зовсім справедливі. Зокрема, до літературних нездар він зараховував і твори Олени Пчілки та О. Кониського. «Маю преспаскудну Олену Пчілку («Думки-мережанки»), «Порвані струни Яковенка (псевдонім О. Кониського — Г.А.) (ще паскудніші)» [13, 92], — писав він до І. Зозулі. «Гидотою од них так і тхне, незмірна капость» [13, 97], — додавав він у листі тому ж адресатові. А твори Олени Пчілки, яку називав аристократкою літератури, читати, на думку Б. Грінченка, можна, «але можна і не читати — лиха не буде» [13, 96].

О. Коваленку, упорядникові збірки «Розвага», Б. Грінченко дорікав за те, що «поруч з “пшеницею” той насіяв чимало й «плевели», і цим без потреби засмітив свою збірку. Поряд зі справжніми перлинами корифеїв українського письменства, О. Коваленко умістив чимало речей маловартісних — «усяких “проб пера і чорнила” письменників невідомих, або хоч і відомих, то певно не через ті твори, які впорядник втягнув до збірника» [1, 136]. Б. Грінченко вважав недоречним поряд із творами Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемовського вміщувати оповідання «Мертве тіло» Раєвського. Через недостачу почуття «міри», через надмірну поблажливість до другорядних творів збірка О. Коваленка, на його переконання, значно втратила свою цінність.

Писав Б. Грінченко відгуки й на посередніх чи бездарних російських літераторів. «Авсеєнко — мерзотний письменник мерзотної нісенітниці в белетристичній формі. Читати його не варто і не треба. Не варто тому, що читання поганих книжок псує смак, іноді й погляди...» [7, 161], — писав він сестрі Аполлінарії, нагадуючи слова німецького філософа Шопенгауера: читання будь-якої посередньої (а тим більше поганої) книжки шкідливе. Невисокої думки він був і про історичні романи Лажечникова, Загоскіна та повісті Марлінського, які, з його погляду, «суть тільки, за невеликими винятками, макулатура» [13, 119].

Критик мріяв про часи, коли в українській літературі з'являться десятки «Левицьких, Мирних, Кропивницьких і навіть Старицьких» [13, 91], коли рідне письменство вийде з «дитячого періоду» [13, 91] і порівняється з найрозвиненішими літературами світу. Б. Грінченкові було притаманне вивчення всіх явищ і витворів українського літературного життя, а не лише класиків, що було характерне для представників культурно-історичної школи в літературознавстві (О. Пипіна, М. Тихонравова, І. Франка та ін.). Нині в літературознавстві відроджено інтерес до літератури «другого» ряду. Про це свідчить той факт, що за останні двадцять років захищено кілька десятків дисертацій про творчість письменників «другого» ряду, зокрема, і про тих, кого свого часу недооцінював Б. Грінченко, іноді ставлячись до них надто

суб'єктивно чи й несправедливо: Я. Жарка, О. Кониського, Дніпру Чайку, Олену Пчілку та ін. Нині очевидним є, по-перше, те, що в художніх творах «другого ряду» такою ж мірою, якщо не більшою, можуть проявитися умонастанови епохи (за Ю. Лотманом), а, по-друге, новаторство великих творів чіткіше проглядається в їх співвіднесе-

ності з літературою другорядних письменників. Тому оцінки Б. Грінченком творів другорядних письменників нині важливі як реакції сучасника на літературний процес, що, як відомо, містить все написане і опубліковане в певний період — від творів першого ряду до книжок масової літератури у сприйнятті їх читачем і критикою.

ДЖЕРЕЛА

1. В.Д. (Грінченко Б.Д.). Укр. декламатор «Розвага». Укр. декламатор «Досвітні огні» / Б.Д. Грінченко // Нова громада. — 1906. — № 1. — С. 136–137.
2. Вільхівський Б. (Грінченко Б.Д.). Де два цілюються, третій губ (губів) не протягай (простягай?). Водевіль в 1-дійстві Г.М. Бораковського / Б. Вільхівський // Зоря. — 1889. — Ч. 13–14. — С. 235–236.
3. Вільхівський Б. (Грінченко Б.Д.). Замітки критичні. Нові українські книжки / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1889. — Ч. 2. — С. 33.
4. Вільхівський Б. (Грінченко Б.Д.). Іван Манжура. Степові думи та співи. — СПб., 1889 [Рец.] / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1889. — Ч. 14. — С. 235.
5. Вільхівський Б. (Грінченко Б.Д.). Панас Мирний. Збірниця з рідного поля. Приповістки, оповідання і драматичні твори. I. (Лихий попутав. — П'яниця) / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1886. — Ч. 17. — С. 290–291.
6. Вільхівський Б. (Грінченко Б.Д.). Степ. Херсонський белетристичний збірник / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1887. — Ч. 15–16. — С. 269–271.
7. Грінченко Б.Д. Сестре Апполинару Дмитриевне Грінченко // Неизвестные письма Б.Д. Грінченко / публикация В. Яременко // Радуга. — 1963. — № 12. — С. 158–161.
8. Грінченко Б. Перед широким світом / Борис Грінченко. — К., 1907. — 320 с.
9. Єфремов С. Літературний Банавентура (замітки читателя) / Сергій Єфремов // Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії. — К.: Наук. думка, 2002. — С. 101–133.
10. Карпенко-Карий І. Сто тисяч / Іван Карпенко-Карий // Хазяїн. Драматичні твори. — Х.: Фоліо, 2006. — С. 57–107.
11. Кормилов С. Літературні ряди / С. Кормилов // Современный словарь-справочник по литературе. — М., 1999. — С. 9.
12. П.В. (Грінченко Б.Д.). Я. Жарко. Пісні / Б.Д. Грінченко // Катеринодар, 1905 // Нова громада. — 1906. — № 1. — С. 138.
13. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX — початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції / Анатолій Погрібний. — К.: Либідь, 1990. — 229 с.
14. Прозорова І.В. «Великие» и «второстепенные» писатели в литературном процессе / И.В. Прозорова // Русская словесность. — 2006. — № 6. — С. 13–20.
15. Чайченко В. (Грінченко Б.Д.). Дві книжки / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1890. — Ч. 24. — С. 378–379.
16. Чайченко В. (Грінченко Б.Д.). Новості української літератури / Б.Д. Грінченко // Зоря. — 1886. — Ч. 11. — С. 196.

На основани літературно-критических статей и епістолярного насліддя Б. Грінченка аналізуються его взгляды на творчество «второстепенных» українських писателів, которые свідетельствовали о его неравнодушии к развитию родной литературы на высокохудожественных началах.

Ключевые слова: *писательские ряды, гении, классики, «второстепенные писатели», критика, литературный процесс, эпигонство.*

The article deals with B. Grinchenko's views on literary work of "minor" Ukrainian writers, which confirmed his attention to the development of native literature on elaborate artistic principles as revealed through his literary-critical articles and epistolary heritage.

Key words: *ranks of writers, genius, classics, "minor writers", critics, literary process, epigonism.*